

**Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Doktori iskola (7. 6 zeneművészet)**

**A TROMBITA ALKALMAZÁSÁNAK MÓDJAI
RICHARD STRAUSS SZIMFONIKUS
KÖLTEMÉNYEIBEN**

BOLDOCZKI GÁBOR

TÉMAVEZETŐ: HUSZÁR GÁBOR

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

DLA

2008

I. A kutatás előzményei

A trombita hangszer történeti fejlődéséről nagyon kevés szakirodalom áll rendelkezésünkre, ezért is tartottam fontosnak, hogy disszertációmban az eddigi ismereteket összegezve, a hangszer alkalmazási módjait a különböző korszakokon keresztül vizsgáljam.

A zeneszerzők minden korban szoros kapcsolatban álltak az előadóművészekkel, és egy-egy muzsikus tudásához, képességeihez mérten, az adott hangszer lehetőségeit maximálisan kihasználva komponálták műveiket. Dolgozatom megírása folyamán rendkívül érdekes volt számomra végigkövetni hangszerem fejlődésének különböző állomásait és annak közvetlen hatásait az adott kor komponistáira. A trombita történetét tanulmányozva megállapítottam, hogy a hangszer egyes korszakokban történt átalakításai után, a hangszer alkalmazásának sokrétű lehetőségével talán Richard Strauss művészete ajándékozta meg a leggazdagabban a zeneirodalmat. Szimfonikus költeményeinek elemzése során bemutattam a trombita felhasználási módjainak jellegzetes példáit, a zene hallgatása során bennem felmerült, szubjektív gondolatokkal kiegészítve.

II. Források

Kutatásom legfontosabb forrásait – a trombita hangszer története kapcsán – Edward Tarr: *Die Trompete* című könyve és Verena Jakobsen Barth: *Die Trompete als Soloinstrument in der Kunstmusik Europas seit 1900* című PhD disszertációja képezte. Richard Strauss életútját Batta András: *Richard Strauss* és Franz Trenner: *Richard Strauss Dokumente*

seines Lebens und Schaffens című könyve alapján követtem végig. Romain Rolland *Jelenkori muzsikuskok* című könyvében a szerző, mint kortárs, hű képet fest Straussnak a századvég zenéjében betöltött szerepéről. Irodalmi környezetbe ágyazott kritikai megjegyzései híven tükrözik Strauss műveinek fogadtatását, és a zeneszerző stílusának folyamatos alakulását, változásait.

III. Módszer

A témához kapcsolódó szakirodalom megismerésével egyidőben tanulmányoztam Richard Strauss szimfonikus költeményeit. A darabok elemzése során összevettem a trombita alkalmazási módjainak változásait a korábbi zenei korszakokhoz képest, a hangszer hangterjedelme, szólamainak notációja, az egyes művekben lévő szólóinak megjelenési helye, illetve karaktere alapján. Különös figyelemmel vizsgáltam – a szimfonikus költemények programjának ismeretében – a hangszer e darabokban betöltött dramaturgiai szerepét is.

Módszerem annyiban újszerű, hogy egy bizonyos hangszercsoportot tanulmányozva vontam le következtetéseket Strauss hangszerkezelési stílusának változásairól szimfonikus költeményeinek tükrében.

IV. Eredmények

A trombita a legősibb hagyományokkal rendelkező hangszerek közé tartozik, már az évezredekkel ezelőtti társadalmak kultúrájának is része volt. Az ősi, egyiptomi hangszertől egészen a római *tubáig* lényegében – a barokk natúrtrombitához hasonlóan – a hangszer saját, természetes felhangrendszerének megszólaltatására volt alkalmas. A *clarino* hangfek-

vésben való játékmód kialakulása – 1560 körül – tette lehetővé a trombita számára a használati zenén túli, műzenébe való beilleszkedés lehetőségét. A reneszánsz és barokk művekben a trombita megszólalásait mindig fény, ragyogás, ünnepi hangulat jellemzi. Hangjaival Istent dicsőíti, a mennyei és földi hatalmat jelképezi. A barokk korban a natúrtrombita mind zenekari, mind pedig szólóirodalmát tekintve igazi aranykorát élte. Számos versenymű, szonáta is keletkezett a kor közkedvelt hangszere számára.

A klasszika korában viszont jelentős változás állt be. A trombita e korszak műveiben – korábbi, szólisztikus szerepét elveszítve – szinte kizárólag a zenekar egyik tutti-hangszere lett. Feltehetően a kor szerzői nem elégedtek meg többé a natúrtrombita természetes hangsorának használatával. A trombita szólama a korábbi, olykor nagyon magas clarino fekvésből majdnem egy oktávot zuhant, és a hangszert elsősorban a középregiszterben alkalmazták a szerzők. A zenekari hangzás fényesítésére, tutti-hangszerként a hangerő növelésére használták elsősorban. A hangszer „mellőzésének” hatására nagy erővel indult meg a kutatás a kromatikus skála minden hangját megszólaltatni képes hangszer feltalálásáért.

A műzenében a trombita újbóli és igazi áttörését egy zseniális találmány, a ventil felfedezése hozta el 1815-ben. A ventillel ellátott hangszeren a trombitások minden regiszterben hajlékonyan, kiegyenlítően tudták megszólaltatni a kromatikus skála összes hangját. Érdekes tény, hogy a klasszicizáló romantika kiemelkedő zeneszerzői nem éltek a lehetőséggel, és továbbra is kizárólag a hangszer natúrhangjait használva alkalmazták műveikben a trombitát, klasszikus elődeikhez hasonlóan.

A trombita fejlődéstörténetében a következő fontos lépést egy kiemelkedő találmány, a kornett felfedezése jelentette. A kornett gyors

elterjedése fordíthatta indirekt módon a kor zeneszerzőinek figyelmét ismét a trombitára, a ventil adta új lehetőségek kihasználására, és a hangszer műzenében való szólisztikusabb felhasználási módjára.

A folyamat Berliozsal kezdődött, Wagner pedig átvette Berlioz hangszerelési technikáját. A trombita szólamainak száma a partitúrában megnőtt, és a zeneszerzők műveikben gazdagon, különféle szerepkörökben kezdték alkalmazni a hangszert. A trombita a hagyományos funkcióit – ünnepélyesség, hősiesség kifejezése – megtartva olykor hosszú ívű, lírai, esetleg melankolikus dallamot is játszik, mint például Wagner *Parsifal* című operájának előjátékában. A trombita Gustav Mahler 5. szimfóniájában a gyászindulót megszólaltató legfontosabb hangszer. Richard Strauss *Till Eulenspiegel lustige Streiche* című szimfonikus költeményében pedig a tréfát, gúnyt jeleníti meg – a kornett szólóirodalmára is oly jellemző – virtuóz futamaival. Megjelenik a *flatterzunge* előadásmód a szordinált trombitán, melyet Strauss alkalmazott először.

A trombita szólamának hangterjedelme pedig fokozatosan elérte a barokk időkben használatos extrém magas hangfekvést: Wagnernél a háromvonalas *c*-t, Richard Strauss műveiben a háromvonalas *d*-t, Mahlernél a háromvonalas *esz*-t is. Richard Strauss – akinek hangszerelésére egyébként is jellemző a csillogás – előszeretettel használja a trombitákat, hegedűket, fafúvókat magas regiszterben. Így a zenekari játékban legelőször elterjedt hatalmas építésű, *f*-hangolású ventiltrombitát hamarosan felváltotta a kisebb – napjainkban is használatos – *b*- és *c*-hangolású hangszer, amelyen lényegesen könnyebb a magas hangok megszólaltatása.

A trombita szólamának notációja a barokk korból öröklődött át. A zeneszerzők igyekeztek a szólamanyagot olyan transzpozícióba helyezni, hogy az a trombitás számára lehetőleg C-dúrban legyen olvasható. Mivel a romantika zenéjében oly gyakori a harmóniai és hangnemi váltás, így egy művön belül többször is változik a trombitaszólam transzpozíciója.

A szimfonikus költeményekben megfigyeltem továbbá, hogy a kürtök mellett Strauss milyen kulcsfontosságú szerepet szánt a trombitának, mint az emberi indulatok és érzelmek széles skálájának megszemélyesítője. Rendkívül érdekes, hogy egy-egy művében szinte minden fontosabb téma megjelenik a trombitán: szólisztikusan vagy valamely más hangszercsoportot – általában az első hegedűszólamot – erősítve vagy ellenpontozva.

Strauss *Aus Italien* és *Macbeth* című műveiben még leginkább a klasszikus hagyományoknak megfelelően alkalmazza a trombitát, de már egyre több a hangszerhez kapcsolódó egyéni jelentéstartalom. A későbbi szimfonikus költeményekben a trombita éppúgy képes kifejezni virtuóz futamaival Till fürgeségét és szemtelenségét, mint Don Juan szerelmes vágyódását, hosszú, lírai, Straussra oly jellemző bel canto dallamíveivel. A *Don Quixote*-ban az ünnepélyes fanfárok a letűnt lovagkor dicsőségét hirdetik. Ugyanakkor a saját álmvilágában, illúzióiban tévelygő főhős szomorú valóságra döbbenését is a trombita jeleníti meg. A *Tod und Verklärung* és az *Also sprach Zarathustra* című műveiben a hangszer természetes felhangsorának alkalmazása a filozofikus gondolatok kapcsán misztikus mondanivalót sugall, és a megbonthatatlan, ősi rendet hirdeti. Az *Ein Heldenleben* című darabban a trombita szólói a hősnek – a szerzőnek – a külvilággal szembeni folytonos küzdelmére utalnak, az *Eine*

Alpensinfonie-ban pedig a természet csodálatos összhangját és nagyságát jelképezik.

Strauss tartalmilag oly sokféle, és hangszerteknikailag rendkívüli nehézségű trombitaszólamai igen komoly kihívást jelentenek még a mai előadók számára is, annak ellenére, hogy a mai hangszerkészítők munkájának köszönhetően napjainkban már lényegesen korszerűbb hangszerállomány áll rendelkezésünkre.

Érdekes ellentmondás, hogy míg a hangszer a romantikus zenekari irodalomban a barokk kor utáni újbóli virágkorát élte, ennek ellenére a kor meghatározó zeneszerzőitől mégsem született egyetlenegy versenymű sem a trombita számára. A hangszer romantikus szólóirodalmát elsősorban kevésbé ismert szerzők művei jelentik, melyekben a zene „szórakoztató” jellege a meghatározó. A hangszer későbbi repertoárját befolyásolhatta még a német területekről elinduló „Bach-reneszánsz”, melynek során 1829-től fokozatosan divatba jött a barokk és klasszikus művek újbóli előadása. Véleményem szerint Bach, Händel és Haydn concertáló trombitaszólamai és trombitaversenyei is inspirálhatták a későbbi zeneszerzőket abban, hogy az új, „kromatikus” trombitára versenyműveket, kamarazenét komponáljanak. Jelentős eredmény, hogy a XX. század közepétől napjainkig, igen sok értékes mű születik. Disszertációm függelékében tájékozódásképpen válogatást állítottam össze a hangszer kortárs szólóirodalmából.

A trombita sokrétű alkalmazásának folyamata a forradalmi romantikában indult el, és a hangszer szerepének, egyre növekvő népszerűségének szempontjából – véleményem szerint – Richard Strauss művei korszakalkotó jelentőségűek voltak.

V. Válogatott irodalomjegyzék

Altenburg, Johann Ernst: *Versuch einer Anleitung zur heroisch-musikalischen Trompeter-und Pauker-Kunst.*

Faksimile-Nachdruck Lipcse, 1972, [Halle, 1795]

Aubert, Louis – Landowski, Marcel: *A zenekar története.*

Budapest: Gondolat, 1962

Barth, Verena Jakobsen: *Die Trompete als Soloinstrument in der Kunstmusik Europas seit 1900.* PhD disszertáció Göteborgs Universitet 2007. Nr. 87.

Batta András: *Richard Strauss.* Hamburger Klára (szerk.):

Szemtől szemben sorozat. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1984

Berlioz-Strauss: *Instrumentationslehre.*

Lipcse: Peters, 1905 Nr. 3120

Boyden, Matthew: *Richard Strauss.* Fordította: Borbás Mária.

Budapest: Európa Könyvkiadó, 2004

Cervantes, Saavedra Miguel de: *Az elmés nemes Don Quixote de le Mancha.*

Fordította Györy Vilmos és Szász Béla.

Budapest: Új Magyar Könyvkiadó, 1955

Coster, Charles de: *Thyl Ulenspiegel.*

Fordította: Illyés Gyula és Szabó Lőrinc. Budapest: Európa Kiadó, 1957

Nietzsche, Friedrich: *Im-ígyen szóla Zarathustra.*

Fordította: Dr. Wildner Ödön.

Budapest: Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1908

Romain Rolland: *Jelenkori muzsikusok.* Párizs, 1908.

Fordította: Benedek Marcell. Budapest: Gondolat, 1961

Shakespeare, William: *Összes drámái.* Fordította: Szabó Lőrinc.

Budapest: Új Magyar Könyvkiadó, 1955

Szabolcsi Bence: *Régi muzsika kertje.*

Budapest: Zeneműkiadó, 1957

Tarr, Edward: *Die Trompete. Ihre Geshichete von der Antike bis zur Gegenwart.* Bern und Stuttgart: Hallwag Verlag AG, 1977

Trenner, Franz: *Richard Strauss Dokumente seines Lebens und Schaffens.*

München: Verlag C. H. Beck, 1954